

AZƏRBAYCANIN İQTİSADİYYATINDA XARİCİ ÖLKƏLƏRİN ROLU VƏ YERİ

R.A.CƏFƏROV, aspirant
AKU

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanda neft və qeyri-neft sektorlarına qərb ölkələrindən investisiyalar qoyulmağa başlandı. Bunun üçün əvvəlcə sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçidin hüquqi bazasının yaradılması istiqamətində işlər görüldü. 18 Oktyabr 1991-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında" qanunun qəbulundan sonra ilk ciddi addım 1992-ci ildə atıldı. 1992-ci ildən etibarən xarici investorların qorunması üçün bəzi tədbirlər görüldü. 15 Yanvar 1992-ci ildə "Xarici İnvestisiyaların Qorunması Haqqında" qanun qəbul edildi, ölkə ərazisində xarici investorların hüquqi və iqtisadi hüquqları müəyyən edildi və onun qorunması üçün dövlət təminatı verildi. Vaxt keçdikcə üzərində müxtəlif dəyişikliklər edilərək yeniləşdirilən bu qanun ilə Azərbaycan hökuməti xarici sərmayəyə milliləşdirmə, təminat, zərərin ödənməsi, transferi və gəlirini istifadə etmə kimi xüsuslarda dövlət təminatı verdi.

Müstəqillikdən sonra sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid qərarı alan və xarici sərmayəyə qapılarını açan Azərbaycana qarşı xarici kapitalın marağı gecikmədi. Ancaq ümumilikdə baxıldığında 1991-1993-cü illərdə xarici kapitalın axını ölkədə ehtiyac olunan investisiyanı təmin edə biləcək səviyyədə deyildi.

1995-ci ildə qüvvəyə minən "İnvestisiya Fəaliyyətləri Haqqında" qanun nəhayət 19 Aprel 2005-ci ildə bəzi dəyişikliklərlə yenidən Azərbaycan Milli Məclisində qəbul edildi. Bu qanun ölkə iqtisadiyyatına xarici kapitalın təşviqini, beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini və bütün xarici investisiyaların toxunulmazlığını əhatə etməkdədir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici sərmayənin axını 1994-cü ildən başlamışdır. 1994-1997-ci illərdə xarici sərmayənin ölkəyə axınını sürətləndirmək üçün tətbiq edilən qanuni və idari dəyişikliklər nəticəsində xarici sərmayənin real olaraq artdığı nəzərə çarpmışdır. Xüsusilə zəngin neft və təbii qaz yataqlarına yönələn xarici sərmayəli şirkətlər ilk illərdə digər sektorlarda da artmağa başladı.

Azərbaycanda 1996-1997-ci illərdə iqtisadi sabitlik yaratmaq üçün tətbiq edilən siyasətlərin dövlət qanunları ilə dəstəklənməməsi, 1997-ci ildə vergi güzəştindən imtina edilməsi və dövlət orqanlarının bu məsələyə lazımi dərəcədə həssaslıq göstərməməsinə görə 1997-ci ildə istehsalat istiqamətləndirilmiş investisiyalar reallaşdırıla bilməmişdir.

1994-2001-ci illərdə ölkəmizə olan xarici kapital axınına nəzər salsaq, xarici investisiyaların 1998-ci ildə 1472 milyon dollarlıq investisiya həcmi ilə maksimum səviyyədə olduğunu görə bilərik. Ancaq tətbiq edilən

ciddi maliyyə siyasətləri, iqtisadi durğunluq, gecikən özəlləşdirmə və gözlənilən iqtisadi islahatların həyata keçirilə bilməməsi nəticəsində iqtisadiyyat bir yandan deflyasionist təsir altına girmiş, digər yandan da 1998-ci ildən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici kapital baxımından geriləmə müşahidə edilmişdir. 1998-ci ildə Rusiya böhranı ilə birlikdə ölkədəki mövcud bürokratiya, haqsız rəqabət və bu kimi problemlər bu tarixdən etibarən ölkədəki xarici firma sayısının ifrat dərəcədə azalmasına səbəb oldu.

Xarici şirkətlər 1994-2005-ci illərdə təxminən 22 milyard dollar həcmində kapitalla Azərbaycan iqtisadiyyatında iştirak etmişdirlər. Bu investisiyanın 77.2%-i birbaşa, 22.8%-i isə maliyyə kreditləri şəklində həyata keçirilmişdir. Birbaşa investisiyanın 73%-i isə neft sənayesinə qoyulmuşdur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici sərmayənin ÜDM-dəki payı yüksək səviyyədədir. 1996-2005-ci illərdə xarici investisiya həcmnin ÜDM-yə nisbəti 30%-dən 35-40%-ə qədər yüksəlmişdir.

1998-ci ilə nisbətən 1999 və 2000-ci illərdə geriləmə göstərən xarici investisiyanın ölkəyə girişi 2000-ci ilin son aylarından etibarən yenidən artmağa başlamışdır. Qanunlardakı bəzi dəyişikliklər, gömrük və vergi faizlərinin qismən azaldılması, xarici sərmayənin qorunması və bu yolda dövlət tərəfindən atılan addımlar xarici kapital artımına hərəkətililik qazandırdı. Makroiqtisadiyyatın sabitliyə qovuşması, özəl sektorun gücləndirilməsi istiqamətində görülən işlər, neft sektorunun daha da gücləndirilməsi Azərbaycana dünya maliyyə mərkəzlərindən yüksək kapital axınını həyata keçirmək üçün geniş imkanlar yaratdı.

2001-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatındakı investisiyaların 70%-i xarici kapital, 30%-i isə yerli kapital şəklində paylanmışdır. 2002-ci ildəki investisiyaların 80.9%-i xarici, 19.1%-i isə yerli işadamları tərəfindən həyata keçirilmişdir. İnvestisiyanın sektorlar içindəki payına baxdıqda 77%-inin sənaye sektorunda reallaşdığını görürük. 2003-cü ildə isə Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan kapitalın 77.9%-i xarici 22.1%-i isə yerli kapitalın payına düşmüşdür.

İnvestisiyanın sektorlara görə paylaşmasında: 79.7%-i sənaye sektorunun payına düşür. (Bunun 76.2%-i neft və qaz çıxarılmasına, 1.6%-i elektrik enerjisi və su paylaşımına, 1.9%-i isə emal sahələrinin payına düşmüşdür). Kənd təsərrüfatı sektorunun payı 1.0%, inşaat sektorunun 0.2%, ticarət və xidmət sektorunun 0.8%, nəqliyyat sektorunun 8.7%, rabitə sektorunun 1.4%, ev inşaatının payına 5.5% və digər sahələrə 2.7% düşmüşdür.

Azərbaycan İqtisadiyyatında Xarici və Yerli İnvestisiyalar

İllər	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Cəmi :							
Milyon manat	480.7	1289.8	1454.5	2718	4249.2	5820.4	6309.1
Milyon dollar	544	1441.4	1561.8	2796.6	4326.4	5922.7	6669.6
Xarici investisiyalar:							
Milyon manat	331.4	829.5	1016.8	2172	3310.9	4496.4	4204.2
Milyon dollar	375.1	927	1091.8	2234.9	3371	4575.5	4444.3
Daxili investisiyalar:							
Milyon manat	149.3	460.3	437.7	546	938.3	1324	2104.9
Milyon dollar	168.9	514.4	470	561.7	955.4	1347.2	2225.3

2004-ci ildə Azərbaycana cəmi 5922.7 milyon dollar investisiya qoyulmuşdur. 2004-cü illə 2003-cü ili müqayisə etdikdə toplam investisiya qoyuluşunda 36.9% artım olduğu nəzərə çarpmışdır. 2004-cü il üçün qoyulan investisiyanın 77.25%-i, yəni 4575.5 milyon dolları xarici kapital, 1347.2 milyon dolları isə yeni 22.75%-i yerli kapitaldan ibarət olmuşdur. 2004-cü ildə dövlət büdcəsi bir əvvəlki ilə görə 10.5% artım göstərərək 1.2 milyard dollara yüksəlmişdir. 2005-ci ildə isə ölkəmizə qoyulan ümumi investisiya həcmində bir əvvəlki ilə görə 12.6% artım olmuş və beləliklə ümumi investisiyada xarici investisiyanın payı 66.64%, yerli investisiyanın payı isə 33.36% təşkil etmişdir.

Birgə müəssisələr və xarici firmalar tərəfindən 1995-ci ildə qeyri-neft sektoruna ümumən 14.9 milyon dollar həcmində investisiya qoyulmuş və bunun 6.8 milyon dolları Türkiyəli iş adamlarının payına düşmüşdür. 1995, 2003 və 2004-cü illərdə Türkiyə qeyri-neft sektoruna qoyduğu investisiya həcminə görə birinci sırada yer aldığı halda, digər illərdə geriləmə müşahidə edilmişdir.

Ölkəmizə 2005-ci ilin əvvəlinə qədər ümumilikdə 80%-i xarici investisiyadan ibarət olmaqla 22 milyard dollar investisiya qoyulmuşdur. Xarici investisiyalar Azərbaycan iqtisadiyyatının canlanmasında açar rolunu oynamışdır. İqtisadi inkişaf daha çox neft sektoruna qoyulan birbaşa xarici investisiyanın nəticəsi olaraq son dərəcə yüksək səviyyədə kapital qoyuluşu ilə dəstəklənmişdir.

2005-ci ilin əvvəllərində xarici sərmayədarlar tərəfindən Azərbaycana qoyulan 22 milyard dollarlıq kapital ölkəmizi investisiya baxımından Şərqi Avropa və MDB ölkələri arasında ən yüksək səviyyəyə gətirib çıxarmışdır. Adambaşına düşən xarici kapital həcminə görə Azərbaycan MDB ölkələri arasında ilk sırada yer almaqdadır. Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, işsizliyin azaldılması, xalqın rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərinin genişlənməsi üçün vacib addımlar atılmışdır.

1993-2004-cü illər arasında Azərbaycana investisiya edilmiş xarici sərmayənin ölkələrə görə paylarına nəzər salsaq, 25%-lik pay ilə ABŞ və İngiltərənin ilk iki sırada yer aldığını görə bilərik. Türkiyə isə 15%-lik pay ilə üçüncü sırada yer almaqdadır. İranlı sərmayədarlar isə Azərbaycan iqtisadiyyatına 166 milyon dollar investisiya qoymuşlar. Bu investisiyanın 110 milyon dolları

Cədvəl.

neft sektorunda öz əksini tapmışdır.

Dünya Bankı və İngiltərənin "Oxford Analytical" şirkəti tərəfindən aparılan araşdırma görə keçid sonrası on il içərisində Azərbaycan Mərkəzi və Şərqi Avropanın, Orta Asiyanın 26 köhnə sosialist ölkələri arasında xarici investisiya həcminə görə beşinci sırada yer almışdır. Azərbaycana qoyulan ümumi xarici investisiya Polşa, Rusiya, Macarıstan və Çexiya Respublikası kimi dövlətlərdən daha yüksək olmuşdur. Xüsusilə enerji sektoru və neft-kimya sahəsində investisiyalar artmağa davam etmişdir. Ancaq digər sektorlarda, xüsusilə də yeyinti və geyim sektorunda investisiya mühiti istənilən səviyyəyə gəlməmişdir.

Ümumiyyətlə ölkəmizə xarici sərmayə girişi hökumət tərəfindən dəstəklənməktə və ölkə vətəndaşları tərəfindən müsbət qarşılanmaqdadır. Çünki, bu ən azından xarici investisiyaların, müasir texnologiya və avadanlıqların idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir.

2006-cı ilin ilk üç ayında ölkəmizin xaricdən idxal etdiyi məhsullar və onların ümumi idxalatdakı paylarına nəzər salsaq maşınlar, mexanizmlər və elektrotexniki avadanlıqların idxalatımızda ilk sırada yer aldığını görürük. 2005-ci ildə bu sektorun ölkə idxalatındakı payı 33.3% ikən, 2006-cı ilin birinci rübündə bu nisbət 27%-ə düşmüşdür. Ümumi idxalatımızda xüsusi çəkisinə görə ikinci yeri mineral məhsullar tutur. Mineral məhsullar içərisində isə neft və neft məhsulları üstünlük təşkil edir. 2005-ci ildə ümumi idxalatımızda mineral məhsulların payı 15.2% təşkil edərkən, 2006-cı ilin birinci rübündə bu nisbət 21.40%-ə yüksəlmişdir. Qeyd etdiyimiz bu iki mal qrupları arasında təxminən eyni nisbətdə artma və azalma müşahidə olunmuşdur. Digər mal qruplarının isə idxalatdakı payında dəyişiklik cüzi-dir.

2006-cı ilin birinci rübündə ixrac etdiyimiz məhsullar və onların mal qrupları üzrə bölgüsünə nəzər salsaq mineral məhsulların ümumi ixracatımızdakı payının 83% təşkil etdiyini görürük. Mineral məhsulların 82,4 faizi isə neft məhsullarından ibarətdir. Bu faiz həddindən artıq böyük göstərici olması ilə yanaşı, həm də digər bütün ixracatımızın cəmindən 66% çoxdur. 2005-ci ildə mineral məhsulların ümumi Azərbaycan ixracatındakı payı 76.8% təşkil edirdi. 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin fəaliyyətə başlaması ilə bu məhsulun ixracatımız içərisindəki önəmi daha da artmışdır.

Milli müdafiə kimi hallar istisna olmaqla ölkədə xarici sərmayədarlarla yerli sərmayədarlar arasında hüquqi baxımdan heç bir fərq yoxdur. Xarici investorlar tərəfindən qurulan şirkətlər qanuni olaraq Azərbaycan şirkəti kimi qəbul edilir. Bu səbəblə yerli və xa-

rici sahibkarlar üçün eyni qanun prinsipləri qüvvədədir. Ancaq şöbə və təmsilçiliklər bu qanun prinsiplərindən kənarda qalmaqdadır.

Biznes mühitinin ən mühüm şərtlərindən biri vergi rejimi ilə bağlıdır. Vergi qanunlarında və prosedurlarında edilən dəyişikliklər vergi ödəyicilərinin qənaətlərini verginin şəffaflığı mövzusunda yaxşılaşdırmışdır. Son illərdə vergilərin sayı, sosial sığorta ödənişləri xeyli azaldılmışdır. 1998-ci ildən etibarən vergi dərəcələri ardıcıl olaraq endirilir.

-müəssisə və təşkilatların mənfəətindən vergi tutulmasının progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçilməsi və bu vergi növü üzrə vergi dərəcələrinin tədricən 35%-dən 22%-ə endirilməsi, ƏDV-nin dərəcəsinin 28%-dən 18%-dək azaldılması, bir sıra vergilərin ləğv edilməsi, fiziki şəxslərin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin maksimum həddinin 55%-dən 35%-ə endirilməsi

-sosial sığorta ayırmalarının 40 faizdən 22 faizə-dək aşağı salınması;

-Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsilə vergilərin ümumi sayısının 15-dən 9-dək azaldılması;

-kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan sahibkarların 2009-cı ilə qədər torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilməsi;

Xarici fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni olaraq torpaq özəlləşdirmə haqları yoxdur, ancaq razılaşma yolu ilə icarəyə götürmə haqları vardır. İcarəçi olmaqla bərabər xarici vətəndaşlara bir çox haqq verilmişdir.

Bildiyimiz kimi ölkədə istər yerli, istərsə xarici sərmayəli şirkətlərin qurulması üçün əvvəlcə Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçməsi lazımdır. Qeydiyyat əsnasında tələb edilən sənədlərin toplanması məcburidir. Ədliyyə Nazirliyindən sonra vergi orqanlarında, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunda və Statistika Komitəsində qeydiyyatdan keçilməlidir. 2002-ci ilin sentyabr ayında Ümummilli Lider H.Əliyev tərəfindən elan edilən fərman ilə şirkətlərin qeydiyyata alınma prosedurlarında xeyli sadələşmələr olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab H.Əliyev 2002-ci ildə yerli və xarici iş adamları ilə bir sıra görüşlər keçirmişdir. Görüşmələrdən sonra alınan yeni qərarlarla, iş adamlarını cəlb edən və önünü açacaq şəkildə sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçid üçün lazım olan qanunların dəyişməsi və iqtisadi münasibətlərə girilməsi əlverişli hala uyğun investisiya və bazar şəraiti təşkil etmişdir.

Ölkədə lisenziyalaşdırma sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində də bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, ölkədə mövcud olan lisenziyalaşdırma sistemi köklü surətdə dəyişmiş, lisenziya verilməsi üçün ödəniləcək dövlət rüsumu xeyli azaldılmış, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin sayı 240-dan 30-a endirilmiş, lisenziyanın müddəti isə 2 ildən 5 ilə qədər uzadılmışdır. Yeni lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiqi azad rəqabətin inkişafına, istehsal olunan məhsulun, göstərilən xidmətin keyfiyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Xarici sərmayədarlar 100% xarici investisiyalı və ya müştərək sərmayəli şirkətlər qurmaqla Azərbaycan iş dünyasında fəaliyyətə başlaya bilərlər. Şirkət qurulduğu zaman və ya investisiya qoyulduğu zaman xarici vətəndaşlar üçün xüsusi olaraq hüquqi pay və ya məhdudiyyət intervalı qadağası qoyulmamışdır. Lisenziyanın alınması təxminən 40 gün içində mümkündür.

Ölkə iqtisadiyyatında əvvəlcədən lazımi hazırlıq işlərinin aparılmaması, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını həyata keçirmək məqsədilə xarici ticarətin tamamilə liberallaşdırılması çətin vəziyyətdə olan istehsal sahələrinin çökməsini daha da sürətləndirdi, yerli istehsalı xeyli azaltmış və iç bazarı idxalatdan asılı vəziyyətə gətirdi.

Gec də olsa yerli istehsalın inkişaf etdirilməsi üçün hökumət tərəfindən tətbiq edilən islahatlar beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən, xüsusilə də Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və Dünya Bankı tərəfindən etirazla qarşılanmışdır. 2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycanda yeni gömrük vergiləri qüvvəyə minmişdir. Hökumət yerli istehsalı artırmaq üçün ölkədə istehsalı mümkün olan bir çox məhsulların idxalından alınan gömrük vergisini artırmağa çalışmışdır. Lakin beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə müqavilə mümkün olmadığı üçün vergilər istənilən səviyyəyə çıxardıla bilməmişdir. Bəzi məhsullar üçün verginin 15%-ə yüksəldilməsinə baxmayaraq, istənilən hədəfə çatmaq mümkün olmamışdır.

Müstəqillikdən sonra 1994-1999-cu illərdə Azərbaycanın xarici ticarət balansında defisit yaranmışdır. Ancaq neft məhsullarının ixracatının artması meydana çıxan defisiti ortadan qaldırmağa nail oldu.

1994-cü ildə bildiyimiz kimi "Əsrin Müqaviləsi"ni imza atılmışdır. Bu müqavilədən bir il əvvəli sonrakı illərlə müqayisə etsək inkişafın nə səviyyədə olduğunu görə bilərik. 1993-cü ilə müqayisə edildiyində xarici ticarət həcmi 1997-ci ildə 16.4%, 1998-ci ildə 24.3%, 1999-cu ildə 45.2%, 2000-ci ildə 115.55%, 2005-ci ildə 532.33% artmışdır.

1998-ci ildə manatın dəyər qazanması nəticəsində ixracat gəlirləri azalmış, idxalat və neft sektoruna investisiya məqsədli xarici sərmayə girişi artmışdır, bunun nəticəsində xarici ticarətdəki defisit 470.3 milyon dollara yüksəlmişdir.

1999-cu ildə 106.2 milyon dollar defisit verən xarici ticarət balansına 2003-cü il xaric olmaqla, 2000-ci ildən etibarən profisit verməyə başlamışdır. Bunun əsas səbəbi ölkədəki neft ixracının xeyli miqdarda artması ilə bağlıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, xarici investisiyaların çox böyük bir qismi xarici investorlar tərəfindən neft sektoruna qoyulmuşdur. Eyni zamanda ölkəmizin xaricə ixrac etdiyi məhsulların başında da neft və neft məhsulları durmaqdadır. 1998-ci ildə neft və neft məhsullarının ixracatdakı payı 64.8% ikən, 2001-ci ildə bu rəqəm 91.23%-ə yüksəlmişdir. Belə olduğu halda ölkə iqtisadiyyatımız bir sektordan asılı olur, bu da riskin bir nöqtədə cəmlənməsinə səbəb olur.

Qeyri-neft sektorlarının inkişaf etdirilməsi üçün ölkə rəhbərliyi tərəfindən görülmə işlər sayəsində bu risk bir sonrakı illərdə gedərək azalmağa başlamışdır. Beləliklə 2005-ci ildə neft məhsullarının ixracatdakı payında meydana gələn azalma nəticəsində neftin toplam ixracatdakı payı 76.8%-ə düşmüşdür.

Azərbaycan 2005-ci ildə dünyanın 123 fərqli ölkəsi ilə iqtisadi münasibətdə olmuşdur. Azərbaycanın idxalatının 74.1%-ni Rusiya, Böyük Britaniya, Sinqapur, Türkiyə, Almaniya, Türkmənistan, Ukrayna, Çin, Niderland, ABŞ və Fransa təşkil edir. İxracatın isə 81.6%-i İtaliya, Fransa, Rusiya, Türkiyə, Türkmənistan, Gürcüstan, İsrail, İran, Xorvatiya, Sinqapur və Rumıniyanın payına düşür.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanlardan bu nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrin-

də əməkdaşlıq etdiyi əsas ölkələr neft və neft məhsullarının idxal və ixracatında yüksək pay sahibi olan ölkələrdir. Ölkə iqtisadiyyatımızda "Hollandiya Sendromu"nun 7 göstəricisi olan faktorlardan 6-sı mövcuddur. Həm ölkə iqtisadiyyatının neft sektorundan asılılığı, həm də xarici iqtisadi əlaqələrin böyük bir qisminin bu sektorla əlaqəli bir neçə ölkədən asılılığı ölkə iqtisadiyyatımız üçün risklidir.

İqtisadi faktorlardan başqa bu ölkələrlə siyasi anlaşmazlıqlar tərəfimizdən bir sıra çətinliklər yaratmış olacaq. Bunun üçün ölkəmizdə idxalatı əvəz edəcək, ixracat yönümlü məhsulların istehsal olunması qaçınılmaz olmalıdır. Eyni zamanda istehsal üçün vacib olan texnika və avadanlıqların ölkəyə gətirilməsi zamanı tutulan gömrük və vergi rüsumları ortadan qaldırılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ercan Sancak : "Investment Possibilities of Azerbaijan" 2. Sinan Oğan "Bağımsızlığın onuncu yılında Azərbaycan ekonomisi və Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələri", www.ceterisparibus.net/arsiv/s_ogan.pdf (13.03.2003) 3. http://www.azstat.org/publications/azfigures/2006/az020.shtml#t20_1 4. İmran Cəfərzadə, "Əsaslı inkişaf illəri" İqtisadiyyat qəzeti, 18 Oktyabr-1 Noyabr 2001 5. Osman Nuri Aras, "Azərbaycan Ekonomisi və Yatırım İmkanları"

BÖYÜK QAFQAZDA ŞƏRQ FISTIĞININ HÜDUDLARI (Azərbaycan Respublikası daxilində)

F.C.XƏLİLOV

Azərbaycan ET Eroziya və Suvarma İnstitutu

Şərq fıstığı meşələri əsasən Şimali Qafqazda və Cənubi Qafqazda yayılmışdır. Onlara həmçinin İran, Türkiyə və Balkan yarımadasında rast gəlmək olar. Y.V.Vulf (1935) və V.B.Suçava (1949) şərq fıstığını müasir əsrdə də normal inkişaf edərək öz arealının genişləndirmək qabiliyyətini saxlayan üçüncü dövr reliktlərinə aid edirlər.

Şərq fıstığı geniş horizontal və şaquli yayılma arealına malikdir. V.Z.Qulışaşvili (1975) qeyd edir ki Cənubi Qafqazın qərbində şərq fıstığı meşələri dəniz səviyyəsinə qədər enir, həmçinin subalp qurşağına qədər də qalxaraq alçaq boylu əyri gövdəli ağaclıq yaradır.

K.Y.Qolqofskaya (1967) Qafqaz qoruğu ərazisində dəniz səthindən 1900-2000 m yüksəklikdə boyu 2 metrə qədər olan əyri gövdəli fıstıqlığın rütubətsevər kollarla (qaragilə, dəfnəgilə və xanıməli) bitdiyini qeyd edir. Lakin Azərbaycanda - Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının subalp qurşağında əyri gövdəli və kol formalı fıstığa rast gəlinmir. Bu hal görünür, burada qar örtüyünün az olması ilə əlaqədardır. Belə ki, kol və ağaclar qarın altında şaxtadan mühafizə olunub qala bilir. Fıstıq isə soyuğa qarşı nisbətən az davamlı olduğundan qar qalaqları olmadıqda həm aşağı temperaturdan, həm də gec düşən şaxtalarından ziyan çəkir. Odur ki, respublikamızda dəniz səthindən müəyyən yüksəklikdən sonra fıstıq qurşağının üst hissəsində şaxtaya daha çox davamlı ağaclardan toz ağacı, quş armudu və şərq palıdı yayılır.

Şərq fıstığı müasir yuxarı sərhədində ağac formasında bitir. Q.Ş.Məmmədov və M.Y.Xəlilov (2002) qeyd edirlər ki, Böyük Qafqazın cənub yamacında meşənin yuxarı

sərhədi 2500 m-dən keçməlidir, lakin uzunmüddətli antropogen təsir nəticəsində bu sərhəd 1800 (2000) m-ə, bəzən azməyilli yamaclarda 1500-1600 m-ə endirilmişdir.

Böyük Qafqazda fıstığın yayılması haqda geniş məlumat mövcuddur (Prilipko L.İ., 1952). Lakin bu istiqamətdəki materiallarda həmin regionda fıstığın şərq hüdudu və orada onun müasir vəziyyəti tədqiq olunmamışdır. Belə tədqiqatın aparılması şübhəsiz böyük nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Böyük Qafqazda fıstığın şərq hüdudunu təyin etmək məqsədilə onun şimal-şərq makroyamacında - Dəvəçiçayı, Gilgilçay, Ataçay və Tığçay hövzələrində, həmçinin cənub makroyamacında - Pirsatçay və Qozluçay hövzələrində marşrut tədqiqatları yerinə yetirdik. Tədqiqat işləri göstərdi ki, Quba və Dəvəçi rayonlarında fıstığın aşağı sərhədi dəniz səthindən 550-600 m yüksəklikdən keçir. Bu massivdə fıstığın başdan-başa bütöv massivdə yayılma sərhədi Qalaaltı sanatoriyasından 3 km qərbdən başlanır. Burada fıstığın aşağı sərhədi 600-700 m yüksəklikdən keçir.

Qalaaltı sanatoriyasından şərqə doğru fıstığın yalnız tək-tək cavan nüsxələrinə palıd və vələs meşəliklərinin tərkibində rast gəlmək mümkündür. Meşənin çətri altında isə fıstığın yeniyetmələrinə çox seyrək təsadüf etmək olar. Bu dəlillər vaxtilə müasir törəmə meşəliklərin yerində fıstığın geniş yayılmasını təsdiq edir. Onun azalması və ya yoxa çıxması vələs-fıstıq meşələrinin başdan-başa kəsilməsi, sonralar isə insanın mənfi təsirinin (ağacların qanunsuz kəsilməsi, mal-qara otarma) davam etdirilməsidir. Fikrimizcə insan fəaliyyətinin müdaxiləsinə kimi fıstıq meşələrinin